

IOAN-AUGUSTIN GURIȚĂ*

**UN TEXT POLEMIC DIN A DOUA JUMĂTATE A
VEACULUI AL XVIII-LEA ȘI SEMNIFICAȚIILE SALE****

*Căci împărăția lui Dumnezeu nu stă în cuvânt, ci în putere.
(I Corinteni 4, 20)*

Ci iată că ne ocărăscu pre noi rumânii noștri, cei dintr-o casă cu noi, cari nu de mult erau tot una cu noi, vecinii și cunoscuții noștri, cari dimpreună cu noi să îndulceau neperitoareai mâncări și umblam cu un gând cu toții în aceeași casă a lui Dumnezeu. Pentru care acum proorocul David grăiește: „Să vie moartea spre ei și de vii să se pogoare în iad, că viclesug este în lăcașul lor și în mijlocul lor”. Dară Sfânta Biserică, întocmai ca o maică iubitoare de fii, fiilor săi cu rele năravuri, nu moartea, nici pogorârea în iad, ci pocăința pohtește. Și precum găina ce-și adună supt aripi puii săi, așa și aceasta cu așteptare din suflet așteaptă pre cei ce să întorc, cu gata și întinsă mâini și cu brațul cel de maică îi cuprinde¹.

Acesta este un scurt fragment dintr-un manuscris de la mijlocul veacului al XVIII-lea, perioadă în care efectele unirii cu Biserica Romei a unor comunități ortodoxe din Ardeal erau simțite puternic peste munți. Manuscrisul a fost editat acum mai bine de trei sferturi de veac de părintele Teodor Bodogae, prezentându-l ca un volum al cărui titlu trimite la un subiect complex al istoriei culturale și bisericești, respectiv nivelul de pregătire al clerului: *Despre cunoștințele teologice ale preoților români de acum 200 de ani*. Conținutul aceluși manuscris se constituia într-o replică la *Floarea adevărului*, apărută la Blaj, în anul 1750², atunci când clericii de sub ascultarea episcopului Petru Pavel Aron căutau să dovedească, cu temeuri extrase din diferite cărți de cult, validitatea celor patru puncte (numite florentine). Manuscrisul fusese identificat de preotul Emilian Cioran în biblioteca-muzeu a familiei Popovici-Barcianu din Rășinari³, tatăl cunoscutului filosof trimițându-l spre analiză clericului istoric pomenit mai sus. Textul fusese citit înainte de renumitul preot Sava Popovici Barcianu „cel Bătrân” de la Rășinari, cel care a lăsat o însemnare pe „cărțică”⁴. Originalul sau alte copii nu au fost

* Lector, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Acest studiu face parte dintre rezultatele proiectului de cercetare UEFISCDI PN-III-P1-1.1-PD-2016-1766, în cadrul PNCDI III. O parte a acestui text a fost comunicată la colocolviul „Scris și scriitură în Evul Mediu românesc”, Muzeul de Istorie Suceava, 8–9 noiembrie 2018.

¹ Teodor Bodogae, *Despre cunoștințele teologice ale preoților români de acum 200 de ani – semnificația unui manuscris*, Sibiu, 1944, p. 2.

² Florentina Zgraon, *Floarea adevărului – ediția princeps (1750)*, în *LR*, XLII (1993), nr. 3, p. 123–128.

³ Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. XIV.

⁴ *Ibidem*, p. XVI.

identificate... Din analiza textului, identificându-se lucrările folosite, s-a ajuns la concluzia că acea variantă era doar o copie, din 1765, după un original alcătuit în primii patru-cinci ani de la apariția *Florii adevărului*, undeva în Muntenia sau Oltenia, avându-l ca posibil autor sau comanditar pe episcopul Grigorie (Socoteanu) al Râmnicului, viitor locțiitor de mitropolit⁵. Cum sublinia și editorul de atunci, în manuscris „sunt multe argumentări naive și incomplete”⁶, având caracterul „unei lucrări ocazionale, nu al unei elaborări plănuite din vreme și dirijate în mod oficial, după metode obișnuite aiurea, cum era cea de la Blaj”⁷.

Astfel de texte au circulat în veacul al XVIII-lea⁸, în contextul diferitelor misiuni ale unor preoți sau călugări ortodocși, precum și prin susținerea Rusiei, care își construia discursul de eliberare al popoarelor ortodoxe de sub „jugul păgân”. Despre un astfel de text va fi vorba și în aceste câteva rânduri care urmează.

În 1901, la Arad, N. Iorga publica *Călătoriile în Rusia ale preotului bănățean Mihail Popovici*⁹, după manuscrisul românesc 1331 din Biblioteca Academiei Române¹⁰. Acest „Hagi popa Mihail Popovici” era parohul „marelui Sânt-Miclăuș din Banatul Timișoarei”¹¹ și era obișnuit cu drumurile lungi, mai ales că făcuse hagiălăcul la Ierusalim pe la 1765–1766¹², după ce trecuse și prin Muntele Athos¹³. După acest pelerinaj, acesta a plecat spre Sankt Petersburg, cu gânduri și speranțe mari, la începutul anului 1770, în perioada desfășurării războiului ruso-turc (1768–1774). Fiind un bun cunoscător de carte, a consemnat cele mai importante momente ale acestei călătorii¹⁴, amestecate și cu alte însemnări legate de evenimente petrecute în viața sa sau legate de desfășurarea războiului și de activitatea oamenilor de arme ruși¹⁵. Între scoarțele manuscrisului care cuprinde relatarea „aventurii” sale pe meleagurile rusești sunt cuprinse mai multe texte, în limbile română și rusă, asupra cărora voi mai reveni. În anexa volumului editat în 1901 a fost cuprinsă, alături de o epistolă destinată lui Petru Rumeanțev, și o scrisoare „pastorală” trimisă celor din Ardeal (adresarea este generală), pentru a-i convinge să renunțe la Uniație. Acest text a fost copiat, tradus sau alcătuit (folosind diferite texte teologice, o hotărâre sinodală și informații proprii) de același Mihail Popovici, scrisul fiind al său; probabil autorii sunt mai mulți¹⁶. N. Iorga considera această anexă drept

⁵ *Ibidem*, p. XXVIII.

⁶ *Ibidem*, p. XIII, XIX–XX, XXIV.

⁷ *Ibidem*, p. XIII.

⁸ Vezi, de pildă, BAR, Ms. rom. 2668, f. 1–7.

⁹ *Călătoriile în Rusia ale preotului bănățean Mihail Popovici (1770–1771)*, publicate de N. Iorga, Arad, 1901.

¹⁰ Descriș de Gabriel Ștrempel, în *Catalogul manuscriselor românești (BAR 1–1600)*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 296.

¹¹ *Călătoriile în Rusia...*, p. 9.

¹² În 1766, era deja, la Jaffa (*ibidem*, p. 30–31)

¹³ Nicolae Anastase Gheorghiu, *Un preot bănățean, Mihail Popovici, la Muntele Athos și Locurile Sfinte în 1766*, în *CvL*, I, București, 1934, p. 118. Scurtul fragment care descrie călătoria de la Sfântul Munte, prin Asia, este cuprins în manuscrisul românesc 1612 de la BAR (aici fiind pomenite alte detalii legate de călătoria pe lângă Muntele Ararat, spre Jaffa), fila cu pricina (101) fiind legată de cele cuprinse în manuscrisul 1331, caligrafia fiind identică (*ibidem*, p. 118–119). Vezi și Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, II (*BAR 1601–3100*), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 14. O parte dintre însemnările lui Misail au fost publicate Ilie Corfus (*Însemnări de demult*, Iași, Editura Junimea, 1975, p. 19, nr. 55; 78–79, nr. 66 și 70; 285, nr. 24 și 26).

¹⁴ *Călătoriile în Rusia...*, p. 9–36.

¹⁵ Acest „jurnal de călătorie” a fost atent analizat și contextualizat de Alexandru Elian (*Din legăturile Mitropolitului Moscovei Platon cu clericii români*, în *idem*, *Bizanțul, Biserica și cultura românească. Studii și articole de istorie*, Iași, Editura Trinitas, 2003, p. 210–214).

¹⁶ Vezi *infra*, nota 82.

„falșa hotărâre de sinod, care cuprinde așa de ciudate prefaceri ale adevărului”¹⁷, și a hotărât să publice „partea mai interesantă”¹⁸. Aparent, textul editat al acestei părți este unitar¹⁹, însă, probabil considerându-le mai puțin importante, editorul a omis mai bine de două treimi din textul atașat relatării de călătorie a preotului Popovici, respectiv acele fragmente care reliefează, dacă ar fi să ne raportăm la manuscrisul pomenit la început, „cunoștințele teologice ale unui preot român de acum 250 de ani”. Textul are o vădită tentă polemică și am considerat că ar merita o ediție completă, deoarece nu doar că surprinde problema genezei unei noi alterități în spațiul românesc și creștin, ci, pe lângă valoarea sa istorică, reliefează modul în care s-a articulat un discurs teologic anti(greco-)catolic după unirea unei mari părți a românilor ortodocși ardeleni cu Biserica Romei și are, pentru perioada respectivă, semnificațiile sale, nu doar teologice, ci și istorice, ideologice și politice, mai ales în contextul în care a fost alcătuit și păstrat. Argumentele prezente în acest fragment sunt de o relativă finețe teologică, fundamentate pe o bună cunoaștere a textului scripturistic, ceea ce ne arată faptul că a avut o sursă de inspirație produsă într-un mediu bisericesc destul de rafinat, în care subtilitățile acestui domeniu erau bine cunoscute. De aceea, o privire în integralitate și în adâncime asupra acestui manuscris descoperă, pe lângă atitudinile de simpatie sau ostilitate manifestate față de unii, respectiv împotriva altora, modul în care s-a conturat discursul „antiunionist”, în special în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o perioadă în care legăturile cu spațiile vecine ortodoxe erau „strangulate” de controlul autorităților imperiale. Textul reflectă, de asemenea, rolul și implicarea Rusiei în sprijinirea ortodocșilor din Transilvania, în contextul tulbure al evenimentelor petrecute în plan religios²⁰. Cert este faptul că textul poartă amprenta unui bun cunoscător al realităților legate de tensiunile dintre confesiunile ortodoxă și greco-catolică din Transilvania, pe parcursul primelor șapte decenii ale veacului al XVIII-lea.

Se știe că, prin mai multe decrete (în special cele din 1746²¹, 1747²², 1768²³ și, respectiv, 1770²⁴), circulația cărților din Moldova, Muntenia și Rusia era oprită în Transilvania și Banat, cu atât mai mult existând o evidentă neputință de a tipări acolo, mai ales că tipografiile imperiale nu erau privite cu încredere de ortodocșii ce se împotriveau cu înverșunare unirii confesionale cu Biserica Romei²⁵. Episcopul unit Atanasie Rednic de Alba Iulia și Făgăraș se plânsese guvernatorului, exprimându-și nemulțumirea pentru faptul că multe cărți ortodoxe tipărite peste munți circulau prin Transilvania²⁶.

¹⁷ *Călătoriile în Rusia...*, p. 8.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Relatarea călătoriei și textul „«adresei soborului nostru» rusec”, în forma tipărită la 1901, au fost analizate și de Ștefan Meteș, atunci când a tratat problema cererilor ortodocșilor transilvăneni îndreptate către ruși, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII–XX*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 116–117).

²⁰ Vezi, în legătură cu acest aspect, și Silviu Dragomir, *La politique religieuse des Habsbourg et les interventions russes au XVIII-e siècle*, în „Balcanica”, VII (1944), nr. 1, p. 152–172.

²¹ Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902, p. 357.

²² Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, Editura Sport-Turism, 1987, p. 181; Mihai Săsăuian, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740–1761). Documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 304–308.

²³ Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 360.

²⁴ *Ibidem*, p. 360–361.

²⁵ Dimitrie Coravu, *Aspecte ale activității de tipărire și răspândire a cărților bisericești românești în Transilvania, Muntenia și Moldova în secolul al XVIII-lea*, în *BOR*, LXXXV (1967), nr. 11–12, p. 1224. Vezi și Ioan Moga, *Contribuții privitoare la tipărirea cărților bisericești în veacul al XVIII-lea, pentru românii din Transilvania și Ungaria*, în vol. *Omagiul mitropolitului Nicolae Bălan*, Sibiu, 1940, p. 584–593.

²⁶ Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ediție îngrijită de Ioan Timbuș, București, Editura Galaxia Gutenberg, 2006, p. 455–456.

Grigorie Maior, urmașul său în scaunul vlădicesc, a fost însărcinat cu stabilirea cărților bisericești care se doreau a fi tipărite la Viena și care trebuiau să cuprindă reglementările dogmatice uniataste²⁷. În acest context, unii clerici au reușit să iasă din Ardeal, alergând cu jalbele către nimeni alta decât „Pravoslavnică Împărăție a Moscului”. De aceea nu este deloc întâmplător faptul că, în miscelaneul aflat astăzi la București, se mai află, pe lângă un fragment liturgic greco-român și cele pomenite deja, și o ectenie care conține cereri pentru țarina Ecaterina a II-a, într-o variantă tipărită²⁸, sau un „Cuvânt rostit la mormântul lui Petru cel Mare, cu prilejul înfrângerii flotei turcești din anul 1770, iunie 24”²⁹ (în limbile rusă și greacă; tipărit). De asemenea, sunt legate împreună cu toate aceste texte și un fragment liturgic rusec³⁰, însemnări, precum și copii ale unor documente, toate scrise în aceeași limbă³¹, ceea ce ne indică faptul că preotul bănățean cunoștea bine graiul „moscalilor”. Mihail Popovici a copiat și alte scrisori, ordine militare și texte de cult pe filele cuprinse în acest miscelaneu, unele în limba română, altele în limbile greacă și rusă (acestea vor constitui subiectul unei alte analize). Simpatiile sale filoruse se observă foarte ușor din textele care-i aparțin sau pe care le copiază, însă aceste simpatii nu erau străine, așa cum am mai amintit, de mulți dintre cei care făceau parte din „tagma bisericească”³². În urma analizei însemnărilor preotului Popovici s-a ajuns la concluzia că el cunoștea, în afară de română și sârbă³³, și limbile rusă și maghiară³⁴.

Sunt bine cunoscute diversele vizite în Rusia ale unor membri ai cinurilor monahal și clerical din Moldova, Țara Românească și Transilvania de-a lungul secolului al XVIII-lea și legăturile stabilite pe baza unității de credință, folosită de „Pravoslavnică împărăție” ca mijloc de propagandă. Din Transilvania, după evenimentele politico-religioase petrecute la cumpăna dintre veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, mai mulți reprezentanți ai Bisericii Ortodoxe au mers cu inimile pline de speranță în „Țara Moscului”, cerând intervenție și ajutor. Călătoriile însoțite de jalbe ale oamenilor Bisericii la Curtea de la Petersburg și corespondența păstrată în legătură problema confesională din Ardeal sunt relevante pentru înțelegerea fenomenului circulației unor astfel de texte, care reprezintă, între altele, frământarea celor care se poziționau împotriva Uniației. Șirul călătoriilor din veacul al XVII-lea (precum cele ale lui Sava Brancovici sau Vasile Hoban³⁵) a fost continuat de cele ale protopopului Eustatie Vasilievici Grid din Brașov³⁶, Nicolae Pop

²⁷ Elena Chiaburu, *Carte și tipar în Țara Moldovei până la 1829*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, p. 285.

²⁸ BAR, Ms. rom. 1331, f. 6.

²⁹ *Ibidem*, f. 65–68.

³⁰ *Ibidem*, f. 7 r.–33 v., 36.

³¹ *Ibidem*, f. 1 r., 57–58, 102, 122 etc.

³² Ioan-Augustin Guriță, *Gavriil Callimachi, mitropolit al Moldovei*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, p. 173, 367 sqq.

³³ *Călătoriile în Rusia...*, p. 4.

³⁴ Mirela Teodorescu, *Neologismele în primele relații de călătorie românești*, în *LR*, XIII (1964), nr. 6, p. 589.

³⁵ Silviu Dragomir, *Contribuții la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII*, extras din *AARMSI*, s. II, tomul XXXIV, 1912, p. 37 sqq., 65.

³⁶ Idem, *Relațiile bisericești ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul al XVIII-lea*, în vol. *Silviu Dragomir (1888–1962). Scrieri istorice*, ediție îngrijită de Nicolae Edroiu, București, 2015, p. 333–334. Protopopul Eustatie și alți brașoveni au fost cei dintâi dintre neuniți care au cerut, în perioada lipsei unui vlădică ortodox din Transilvania, protecția mitropolitului sârb de la Karlowitz (idem, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920, p. 207 sqq.; vezi și Silviu Anuichi, *Rolul Mitropoliei de Carlovitz în apărarea Ortodoxiei*, în „Ortodoxia”, XIII/1961, nr. 3, p. 419–432). În legătură cu viața și activitatea lui, vezi Candid C. Mușlea, *Protopopi de altădată ai Brașovului*, I, *Protopopul Eustatie Grid*, extras din „Țara Bârsei”, V (1933), nr. 3, Brașov, 1933. Numele țarinei Elisabeta este înscris în șirul ctitorilor bisericii „Sfântul

din Balomir³⁷, călugărul Nicodim³⁸ și Ioan din Aciliu³⁹, toți făcând aceste eforturi fascinați de buna primire și de fastul liturgic, dar și cu multă nădejde în ajutorul (financiar, diplomatic, spiritual) care putea să fie oferit de „protectorii Ortodoxiei”. La rândul lor, austriecii știau că există un risc. Încă din 1744, baronul Ștefan Daniel de Vargyas, într-un memoriu redactat la Sibiu, își exprima teama că Rusia ar putea profita de situația confesională tensionată din Transilvania⁴⁰; după cum au evoluat faptele, știm că așa s-a și întâmplat, mai ales în contextul alianței dintre Rusia și Austria⁴¹.

Vizita preotului bănățean la Petersburg a coincis cu cea a delegației moldo-muntene, trimisă în contextul ocupației celor două principate de către oștile rusești⁴². Când reprezentanții boierimii și ai clerului au ajuns la Petersburg, Mihail Popovici avea să le povestească despre „năcazurile, sila și năpasta cu care pătinesc ardelenii”⁴³, din pricina Unirii cu Biserica Romei, amintind și de misiunile lui Visarion Sarai⁴⁴ și Sofronie de la Cioara prin satele ardeleni⁴⁵. Pentru mulți dintre oamenii Bisericii, slujitori de o parte sau de alta a munților, aceasta era problema lor de căpătâi! În cursul acestei vizite, el a stat de vorbă și cu reprezentanții ai clerului ortodox din mediul rus, participând și la hirotonia întru arhiereu a lui Platon Levșin⁴⁶, una dintre figurile proeminente ale Bisericii Ruse din veacul al XVIII-lea⁴⁷.

Întâlnirea cu mitropolitul Grigorie al Țării Românești i-a schimbat, probabil, și cursul vieții preotului Mihail, deoarece s-a presupus că acesta din urmă l-ar fi însoțit la întoarcere pe arhiereu și ar fi rămas în București⁴⁸; într-una din însemnările sale cuprinse în „jurnalul de călătorie” se pomenește despre cutremurul petrecut în capitala Valahiei, în noaptea de 9 octombrie 1781⁴⁹. De asemenea, s-a scris că el este tatăl sau o rudă apropiată (probabil unchi⁵⁰) a lui Misail, „catihetul și duhovnicul Mitropoliei Țării Românești”, între ale cărui însemnări se găsesc și unele ieșite de sub pana preotului Mihail Popovici⁵¹.

Revenind asupra textului pomenit, putem spune că acesta a fost alcătuit înainte de 6 iunie (data însemnată la final) și după februarie 1768, momentul de început al

Nicolae” din Scheii Brașovului, pentru ajutorul financiar oferit (idem, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului*, Brașov, 1943, p. 244).

³⁷ Silviu Dragomir, *Relațiile bisericești ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul al XVIII-lea*, p. 334 sqq.

³⁸ *Ibidem*, p. 342–356, 356–357, nr. I.

³⁹ *Ibidem*, p. 346–356, 357–358, nr. II; Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 120–121.

⁴⁰ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 230–232.

⁴¹ *Ibidem*, p. 238, 240.

⁴² *Correspondenții cu Rusia*, în *AR*, tomul I, ediția a II-a, 1860, p. 250 sqq.

⁴³ *Călătoriile în Rusia...*, p. 20.

⁴⁴ Preotul Mihail Popovici cunoștea, cu siguranță, rolul important al misiunii călugărului Visarion Sarai în Banat. În legătură cu activitatea acestuia, vezi Ion B. Mureșianu, *Contribuții la istoria Bisericii bănățene în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (călugărul Visarion Sarai)*, în *MB*, XVIII (1968), nr. 10–12, p. 639–653.

⁴⁵ *Călătoriile în Rusia...*, p. 20.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 22.

⁴⁷ Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 210–214.

⁴⁸ În legătură cu el, s-a lansat și ipoteza că ar fi activat pe lângă tipografia mitropolitană din București (*ibidem*, p. 212, nota 17).

⁴⁹ *Călătoriile în Rusia...*, p. 33.

⁵⁰ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania...*, p. 116.

⁵¹ Nicolae Anastase Gheorghiu, *op. cit.*, p. 119; Gabriel Ștrempele, *op. cit.*, II, p. 14. În același miscelaneu se găsesc și alte însemnări ale lui Dimitrie Mihailovici, protodiacon al Mitropoliei de Karlowitz (*ibidem*).

Confederației de la Bar, preotul Mihail amintind de conflictul pe care-l aveau rușii cu „dușmanii credinței”. Noul război era considerat unul sfânt pentru poporul ortodox:

Auzit-aț(i) întâmplările de acum, cum strelucesc ascuțișurile săbiilor Muscului, iară pentru lége, că léșii, fiind popistaș(i), au luat bisericile noastre în silă, și au plecat pre preoții rusești, căț(i)va și rumânești și i-au făcut uniț(i) de mulț(i) ani și acéle fărădelége asupriri de cătră popistaș(i) înprotiva Biséricii Răsăritului făcute, arătându-să cătră acéiaș(i) împărăție a Muscului, de multe ori au scris léșilor să se părăsescă. Și nevrând să se părăsească, acum bate D(u)mn(e)zeu războiu pentru norodul său⁵².

De asemenea, mai sunt două detalii importante legate de perioada scrierii acestui text polemic: sunt pomenite exilul lui Ioan Inochentie Micu-Klein⁵³ (care avea să moară în toamna anului 1768) și episcopatul lui Atanasie Rednic⁵⁴ (început în 1765). Preotul Popovici se adresează, într-un pasaj, celor care, probabil, își mai aduceau aminte de evenimentele petrecute în 1699–1701 și de ceea ce a urmat după, referindu-se la cei care, în momentul scrierii acestui text, aveau vârsta de până la 70 de ani, precum și la părinții și bunicii lor⁵⁵. Faptul că acest text poartă data de 6 iunie 1768 ne indică o legătură mai veche a preotului Popovici cu rușii; plecarea acestuia spre Petersburg s-a petrecut în ianuarie 1770⁵⁶.

Încă de la început, în epistolă se manifestă atitudinea apologetică asumată, printr-o constantă raportare la exemplele înaintașilor și la textul Sfințelor Scripturi. Nu există nicio mențiune a vreunui sfânt părinte, doar scriitorul bisericesc Origen fiind pomenit în problema existenței Purgatoriului⁵⁷. Renunțarea la credința Bisericii Ortodoxe este asemănată „curviei celei sufletești”, care este mai gravă decât cea trupească înaintea lui Dumnezeu, care, așa cum se spune „prin rostul lui D(a)v(i)d, psal(mul) 72: «ai pierdut pre tot cel ce curvește de la tine». Iar pre noi ne-a așezat D(umne)dzeu în calea dreptății și a nevinovăției”⁵⁸.

Făcând această comparație, preotul dezvoltă importanța actului salvator pe care l-a săvârșit Hristos prin întrupare, ajungând să stabilească faptul că Dumnezeu a înființat doar patru patriarhii, precum sunt patru evangheliști și patru locuri în care Mântuitorul se afla în momentul Învierii Sale din morți⁵⁹.

De la acei patriarși curge lumina credinții, prin arhierii, până în preoți, carii sint învățătorii și luna voastră. Carii, după datoriia lor v-au hrănit din trupul Maicii Biséricii Răsăritului, mărturisindu-vă ca să slujiți cu sufletul și cu trupul unui Domn, Părintelui Ceresc, viețuind într-o Bisérecă, într-o credință a lui H(risto)s. Și mult ne mirăm cum v-ați de la lumină la întunec, socotindu-vă pre voi a sluji la doi domni⁶⁰.

Cei din Țara Ardealului, care au renunțat la credință, sunt comparați cu Irod sau cu arhierii „vechii legi” care l-au condamnat pe Mântuitor la răstignire⁶¹. Sunt certați

⁵² BAR, Ms. rom. 1331, f. 113.

⁵³ *Ibidem*, f. 108 r.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 109 r.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 106 r.

⁵⁶ *Călătoriile în Rusia...*, p. 9.

⁵⁷ BAR, Ms. rom. 1331, f. 119 r.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 105 r.

⁵⁹ Preotul Popovici trimite la troparul pe care îl rostesc slujitorii altarelor, în momentele în care cădesec Sfânta Masă: „[...] în groapă cu trupul, în iad cu sufletul, în raiu cu tâlhariu și cu Tatăl împreună pre scaun șezătoriu” (*ibidem*, 105 v.).

⁶⁰ *Ibidem*, f. 105 r.

⁶¹ *Ibidem*, f. 105 v.

din cauză că, pentru „boierii trupești”, au renunțat la singura cale de mântuire a sufletelor lor⁶². Ca să arate că noua lor confesiune este invalidă, autorul acestei părți (probabil preotul Popovici însuși) înșiruie mai multe exemple din scurta istorie a acesteia, începând cu Athanasie Anghel, de care s-au prins blestemele arhierilor canonici, căci „după moarte lui dezgropându-l, l-a găsit întreg, afurisit”⁶³. Îl critică aspru și pe episcopul Ioan Patachi, care-și lăsase barbă și plete „vrând printr-ănsul să vă amăjască pre voi, precum și diavolul în chipul său nu putea să amăjască în raiul pămîntesc pre Adam și pre Eva, ci să înbracă în șarpe”⁶⁴. Despre Ioan Clain de la Sad spune că și-a pierdut mințile și a suferit schimbări ale aspectului fizic, deoarece a modificat Sinaxarul și Pascalia, dar, subliniază autorul, după ce și-a revenit, a început să propovăduiască împotriva înșelării, rugându-se ca „să nu-ș(i) lase D(umne)zeu norodul său întru acest eres”. Dumnezeu ar fi răspuns cu un semn aparte, ne spune preotul Popovici, respectiv cu arătarea pe cer a unei „stele cu coadă”⁶⁵. Episcopul Inochentie Micu-Klein este privit ca un erou, crăiasa și papa „vrând să-l omoară cu foame și cu sete”, în contextul în care postul său era dat lui Petru Pavel Aron⁶⁶. Despre acesta din urmă însemna următoarele: „Acesta încă foarte strica Bisereca lui D(umne)dzeu, luând putere de la Crăiasa, cu oști și cu tunuri, împreună cu un ghenear, Bucov, umblând prin tot Ardialul, stricând cu foc treizăci de mănăstiri; care cele mai multe era zidite de domnii țării Moldovei și a țării Muntenești”⁶⁷. Pedepșa lui Dumnezeu se abătuse și asupra episcopului unit: „Murind și acest vlădică Aron, să află întreg, negru, afurisit, ascuns în bisereca din coștei⁶⁸, deasupra stranei cei mari”⁶⁹. De unde luase această informație nu se poate verifica⁷⁰; probabil, era știre falsă, care să-i convingă pe toți de „erezia papistașilor”. Episcopul Petru Pavel Aron a fost un om „urât” și „dușmănit”⁷¹, din pricina atitudinii sale severe, de aceea și atitudinea clericilor ortodocși este una defăimătoare. Pe de altă parte, în textul preotului Popovici, este subliniat faptul că celor care au păstrat neștirbită credința le-au rămas corpurile necorupte și făcătoare de minuni⁷².

De asemenea, este relatat faptul că, în timpul păstoriei acestor arhierii ai Bisericii Unite cu Roma, au „proorocit” în Ardeal un pustnic și un preot, Visarion⁷³, și, respectiv, Sofronie din satul Cioara⁷⁴, predicăția acestuia din urmă bucurându-se de un succes răsunător și aducător de bucurie, nu doar pe pământ, ci și în cer⁷⁵. Însă aceste biruințe

⁶² *Ibidem*, f. 106 r.

⁶³ *Ibidem*, f. 106 v.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 107 r.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 108 v.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 108 v.–109 r.

⁶⁸ Este vorba de biserica din incinta castelului episcopal de la Blaj, acolo unde au fost înmormântați șase episcopi greco-catolici, primul dintre ei fiind Petru Pavel Aron.

⁶⁹ BAR, Ms. rom. 1331, f. 109 r.

⁷⁰ S-a consemnat că, în clipa morții acestui episcop, la Baia Mare, icoana Maicii Domnului din capela aflată în curtea castelului episcopal din Blaj a lăcrimat (Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, Editura Astra, 2007, p. 159; Ioan Chindriș, *O icoană miraculoasă și un proces fără final*, în idem, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, Editura Cartimpex, 2008, p. 117 *sqq.*), iar trupul arhierului, îngropat la opt zile după moarte, nu arăta semne ale descompunerii și nici nu mirosea (Augustin Bunea, *op. cit.*, p. 427–428).

⁷¹ David Prodan, *op. cit.*, p. 240.

⁷² BAR, Ms. rom. 1331, f. 111 r.

⁷³ În legătură cu „propaganda călugărului Visarion Sarai”, vezi și C. Bobulescu, *Fețe bisericești în războaie, răzvrătiri și revoluții*, în „Revista Societății Istorice-Arheologice Bisericești”, Chișinău, vol. XX, 1930, p. 27–37.

⁷⁴ În legătură cu mișcarea lui Sofronie, vezi și David Prodan, *op. cit.*, p. 244–263.

⁷⁵ BAR, Ms. rom. 1331, f. 109 r.–111 v.

ale cuvântului adevărului erau de scurtă durată, arătând că, din pricina trecerii unora la Uniație, s-au iscat conflicte între membrii acelorași familii sau între vecini⁷⁶. Este pus accentul și pe faptul că cei din Ardeal își trimiteau feciorii să primească harul preoției prin hirotonie în Moldova și Țara Românească, iar unii încălcau jurământul pe care-l făceau în sfântul altar, la momentul primirii Sfântului Trup al Mântuitorului, ceea ce este considerat drept un mare păcat: „Iară deacă să întoarce în Ardeal, toate acéste de aice le uită și să orbește cu popistășiia. Știț(i) ce zice H(risto): «orb pre orb trăgând cad amândoi în groapă»⁷⁷. Se făcea referire la numărul mare de preoți hirotoniți în Muntenia și Moldova care au jurat, ulterior, credință Bisericii Unite⁷⁸. Știm bine că, doar în 1754–1755, mulți preoți au fost constrânși să se dezlipească de Ortodoxie. Uneori, comparațiile folosite de autorul acestei pastorale sunt foarte dure. În alte locuri, „uniții” sunt asemănați cu samarinenii, în raport cu poporul evreu⁷⁹. Poate fi amintit aici faptul că mai sus-pomenitul monah Nicodim⁸⁰ a rugat-o pe țarina Elisabeta să intervină pe lângă Curtea de la Viena pentru a se da „dezlegare” pentru ca viitorii preoți ortodocși din Ardeal să fie hirotoniți de către ierarhi ruși și să facă ascultare de Sinodul Bisericii Ruse, însă acest plan nu a ajuns la concretizare⁸¹.

Cel/cei⁸² care a(u) compilat acest text își consideră intervenția ca fiind a treia în șirul celor care au vrut să-i scoată din rătăcire pe locuitorii Transilvaniei. Se vorbește despre cele două Biserici mereu în opoziție, mutând discuția de la întuneric la lumină, de la apus la răsărit, de la iad la rai, de la pământ la mormânt, de la condamnarea cea veșnică la iertare. Foarte interesantă este și argumentația despre liberul arbitru, dând exemple și citate din Vechiul și Noul Testament:

Că fieștecare om iaste slobod, are înai(n)te(a) ochilor lui apă și foc, viață și moarte, fieștecare om iaste cucuvântătoriu, are pre minte(a) sa povățuitoriu și pohte să aleagă pre bine din rău, lumina din întunérec. Fieștecare om are scris în inima lui firește lége caré arată pre cea adevărată calea mântuirii. Iată dară că spăsăniia a fieștecăruia om stă în voia lui, și când va omul va și D(umne)zeu⁸³.

Așadar, decizia de a suferi sau a se jertfi pentru adevăr le aparținea celor care și-o puteau asuma.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 109 v.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 110 v.–111 r.

⁷⁸ Misiunea mitropoliților Moldovei și Țării Românești, în calitate de „exarhi ai plaiurilor”, precum și a episcopilor eparhioți, a fost una foarte importantă, pentru că nu se limita doar la trimiterea de ajutoare financiare sau cărți necesare cultului, ci și la hirotonirea de clerici pentru comunitățile românești rămase neunite, care plecau spre satele lor și cu antimise sfințite de ierarhul prin mâinile căruia au primit darul preoției. Aceste gesturi se făceau cu mari riscuri și erau îngreunate pentru că oamenii erau verificați, cărțile erau confiscate, fiind nevoie de strecurarea lor pe ascuns. O altă formă de solidaritate și de manifestare a unității a fost primirea și integrarea preoților transilvăneni în parohiile de peste munți. Sunt atestate numeroase cazuri de preoți care au refuzat să rămână la „Uniația papistașilor” și au trecut în Țara Românească și Moldova, unde s-au „lepădat” de „ponturile” acestora și au jurat credință „Bisericii Răsăritului”.

⁷⁹ BAR, Ms. rom. 1331, f. 109 v.–110 r.

⁸⁰ Acest Nicodim era apropiat de episcopul Grigorie al Râmnicului, unul dintre clericii care i-au sprijinit pe cei care se împotriveau Uniației. Vezi Ștefan Meteș, *Relațiile Bisericii românești ortodoxe din Ardeal cu Principatele Române în veacul al XVIII-lea (urmăre)*, în „Revista Teologică”, XVII (1927), nr. 5, p. 171.

⁸¹ Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 120.

⁸² Am folosit această variantă deoarece, spre exemplu, în anumite locuri, întâlnim formulări precum: „de la noi bucurie și așteptare” (BAR, Ms. rom. 1331, f. 104 r.), „a noastră propovedanie” (*ibidem*, f. 111 v.), „am deschis părințele brațele noastră” (*ibidem*, f. 120 r.), „creire noastră”, „s-au rânduit de la noi” (*ibidem*, f. 121 r.), „inimile noastre” sau „aripile noastre” (*ibidem*, f. 121 v.).

⁸³ *Ibidem*, f. 112.

Un detaliu important este legat de misiunea în Rusia a preotului Nicolae Pop de la Balomir, care s-a plâns în legătură cu „asuprirea legii și gonirea Pravoslaviei”⁸⁴ țarinei Elisabeta Petrovna și Sinodului Bisericii Ruse. Acesta ajunsese în Rusia, în 1748, după ce trecuse prin Țara Românească și Moldova⁸⁵, și a zăbovit acolo aproape un an. Țarina a intervenit în această problemă, poruncind contelui Alexei Bestușev-Rjumin, ambasadorul de la Viena, să verifice plângerile românilor, după care să întreprindă demersurile necesare la Curtea Habsburgilor⁸⁶. Însă, nici după jertfa acestui preot, refugiat ulterior în Țara Românească, nu i-ar fi convins pe foștii ortodocși, ignorarea acestui bine făcut și a puterii exemplului fiind sancționate de popa Mihail:

[...] vă aduceț(i) aminte că întâi cin(s)titul protopopul Nicolae de la Balomir⁸⁷, care au pribegit pentru lége în țara Muscului, pre sine acolo în statul său cu toate întâmplările, asuprirea legii și gonirea Pravoslaviei de către popistaș(i) înainte(a) sf(i)nte(i) împărății purure(a) vrednică de pomenit, Elisaveta Petrovna Alexievica, și a Sf(â)ntului bisericesc marele împărătesc Sinod și toate jalbele voastre céle sufletești și trupești întru prealuminatul condicil împărătesc, cu multă întristare cu neuitare s-au însămnat, care de la acea preaină(l)țată împărăție multe întrăbări prin scrisori către crăiasa în Beci s-au făcut ca să să părăsească, împreună cu preoții și boeri(i) ei, de asuprire(a) legilor, și tot nu v-aț(i) putut folosi, pentru necred(i)nța voastră⁸⁸.

Acest slujitor al altarului i-a prezentat țarinei un memoriu în care arăta necazurile prin care treceau ortodocșii din Transilvania, din pricina presiunilor catolice⁸⁹, pe care el le cunoștea foarte bine. Preotul Nicolae Pop din Balomir trecuse, pentru o vreme, la Catholicism, ajungând chiar vicar al episcopului Inocențiu Micu-Klein⁹⁰, după ce acesta din urmă îl destituise și excomunicase pe cel care ocupase această funcție, viitorul episcop Petru Pavel Aron⁹¹. În acest context, viața lui căpătase o întorsătură neașteptată⁹². Țarina Elisabeta a primit aceste vizite și scrisori legate de problema ortodocșilor din Transilvania⁹³, dar „revoluția lui Sofronie”⁹⁴ a schimbat atitudinea Curții de la Viena⁹⁵; însă, așa cum aprecia Silviu Dragomir, implicarea Rusiei în această problemă a ajutat la „limpezirea chestiunii religioase din Ardeal”⁹⁶.

Noul război ruso-turc început în 1768 era considerat de unii oameni ai Bisericii ca un nou „război sfânt” pentru „Pravoslavie”⁹⁷. În bisericile din Moldova și Țara Românească se

⁸⁴ *Ibidem*, f. 112 v.

⁸⁵ David Prodan, *op. cit.*, p. 220.

⁸⁶ Ioan Lupaș, *Doi precursori ai lui Horia în audiență la Curtea împărătească din Viena*, în idem, *Studii istorice*, vol. V, Sibiu/Cluj, 1945–1946, p. 106.

⁸⁷ Acest fragment, al „prieagului și naivului” preot Popovici, a fost folosit și de alți cercetători care au încercat să deslușească rolul misiunii protopopului Balomir în Rusia (C. Bobulescu, *op. cit.*, p. 35).

⁸⁸ *Ibidem*, f. 112 v.–113 r.

⁸⁹ Silviu Dragomir, *Relațiile bisericești ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul al XVIII-lea*, p. 337.

⁹⁰ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească...*, p. 119.

⁹¹ Florin Dobrei, *Un protopop uitat: Nicolae Pop din Balomiru de Câmp (județul Alba)*, în „Astra Salvensis”, VII (2019), nr. 13, p. 36–38.

⁹² Cristian Ioan Popa, *Între Viena și Moscova. Protopopul și vicarul general Nicolae Pop Balomiri (cca 1710–cca 1764)*, în „Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis”, 11 (2019), p. 345–351. Ajuns arhimandrit și egumen al mănăstirii de la Curtea de Argeș, Nicolae (Nichifor) Pop i-a sprijinit și adăpostit pe cei mai importanți susținători ai Ortodoxiei din Ardeal refugiați peste munți, în Țara Românească.

⁹³ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase...*, II, Sibiu, 1930, p. 299–307.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 306.

⁹⁵ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Iași, Editura Trinitas, 2006, p. 335.

⁹⁶ Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase...*, II, p. 306.

⁹⁷ Ioan-Augustin Guriță, *op. cit.*, p. 370.

jurase credință față de noua stăpânire, iar la sfintele slujbe, în momentele rânduite, erau pomeniți țarina Ecaterina a II-a și Sinodul Bisericii Ruse. Ortodoxia era folosită în scopul propagandei. Deloc întâmplător, în textul preotului Popovici, cel care cunoscuse bine pompa liturgică și discuțiile din bisericile și palatele Petersburgului, sunt inserate amenințări pentru cei care trecuseră la „credința papei” și care vor avea de suferit, în momentul în care Rusia ar fi pătruns în Ardeal, așa cum o făcuse în Polonia. În aceeași măsură, preotul le transmite celor care vor citi sau vor auzi citindu-se această scrisoare că Rusia cunoaște foarte bine toate cele petrecute în Transilvania și, mai ales, pe cei care țin credința cea dreaptă și pe cei care au lepădat-o⁹⁸. Li se transmite că rușii, în Polonia, îi pedepsesc aspru pe cei care nu sunt în aceeași credință cu ei, iar cei care au fugit nu au fost primiți nici de turci sau de tătari,

[...] ce-i întorc ca pe nește robi, dându-i în mâna Moscalului. Nu numai de cei mai de jos sau de mijloc ci dintre căpeteniile cele mai mari, așijdere(a) au pățit zicându-le că de s-are bate moscalii cu voi, pentru țara voastră alta ar fi, iară pentru lege fiind purtați-vă sarcina, că, cât vor găta prânzul în țara Leșască cu lășii, vor veni să cine și în Ardial. Așa dară vă alégeți ce veți ține pentru sp(ă)seniia voastră⁹⁹.

După această tentativă de a-i înfricoșa pe destinatari, se trece la un adevărat excurs teologic, prin care vrea să arate diferența uriașă care există între Ortodoxie și Catholicism, între Apus și Răsărit, argumentând mereu cu texte din Sfânta Scriptură. De asemenea, când este vorba de dogmă, fie preotul avea cunoștințe temeinice, fie a folosit o sursă foarte bună, mai ales atunci când este explicată relația dintre persoanele Sfintei Treimi. Mai departe, pe câteva pagini bune încearcă să desființeze cele patru puncte florentine¹⁰⁰, prin sublinierea lipsei de fundament. Cel dintâi „punctum” combătut este cel al problemei pogorării Duhului Sfânt¹⁰¹ (*Filioque*), după care cel al primatului papal¹⁰², al pâinii folosite la Sfânta Liturghie¹⁰³ (azimile¹⁰⁴, în tradiția apuseană) și, în final, cel legat de existența Purgatoriului¹⁰⁵.

Insistă asupra faptului că din Catholicism s-au născut și alte erezii (precum luteranismul și calvinismul), toate afurisite, singura care ține pe Hristos drept cap al său fiind Biserica Răsăritului¹⁰⁶. Toți ceilalți sunt afurisiți și, așa cum spune Scriptura, tot cel ce se „înpreună cu cel afurisit afurisit iaste și el”¹⁰⁷.

În varianta integrală (vezi anexa prezentului articol) vor putea fi observate mult mai bine aceste atitudini, idei și argumente persuasive manifestate de alcătuitoarii acestei pastorale. Sunt însă câteva aspecte legate de rostul acestui text. Că se adresa ortodocșilor din Ardeal, dar și întregii comunități de foști ortodocși uniți este clar, însă, în final, se vorbește despre faptul că s-au pregătit niște privilegii pentru cei care refuzau unirea cu catolicii și pentru cei care o lepădau:

⁹⁸ BAR, Ms. rom. 1331, f. 113 r.

⁹⁹ *Ibidem*, f. 113 v.–114 r.

¹⁰⁰ Aceste „puncte florentine” au fost combătute și în textul manuscrisului pomenit la început (Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. 17–49).

¹⁰¹ BAR, Ms. rom. 1331, f. 114 v.–116 r.

¹⁰² *Ibidem*, f. 116 r.–118 v.

¹⁰³ *Ibidem*, f. 118 v.–119 r.

¹⁰⁴ Vezi, în acest sens, și *Catehismul lui Iosif de Camillis, Trnava, 1726*, prefața de Iacob Mârza, transcrierea textului, studiul introductiv și îngrijirea ediției de Eva Mârza, studiul teologic și note de specialitate de Anton Rus, bibliografie selectivă și indice de Eva Mârza și Anton Rus, Sibiu, Editura Imago, 2002, p. 118.

¹⁰⁵ BAR, Ms. rom. 1331, f. 119 r.–v.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 119 v.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 120 r.

Însă mai mare milă decât aceasta din mila lui D(umne)zeu n-am putu gândi pentru voi; numai am deschis părinteștile brațele noastră spre cuprindere(a) voastră, și vă trimitem privilegiile așezate și întărite cu bune temee de statornicie, supt care să vă odihniți(i) trupește și sufletește¹⁰⁸.

Ceea ce surprinde este următoarea amenințare:

Însă, de veți rămănea în Ardeal, macar uniți(i), macar neuniți(i), toată Bisereca, Răsăritului, adunându-să în 4 locuri, va să vă afurisească și să vă de anathimii. Și, în scurt veți(i) vre se veniți și nu vă vom priimi. Ci, pentru ca să nu dăm seamă înainte(a) înfricoșatului județ pentru sufletele voastre, v-am făcut loc de odihnă în pământul carele treiaște cu blagoslovenia Biserecii Răsăritului, după cum veți(i) vede(a) și din copiile preveleghiilor, care cu multă ostăneală și cheltuială voaă vă vestim¹⁰⁹.

Cine sunt cei care vesteau? Răspunsul este unul ușor de intuit: Sinodul Bisericii Ruse¹¹⁰!

În rândurile următoare, se pomenește de faptul că au fost însărcinate câteva persoane pentru a se ocupa de această problemă și care ar trebui să fie ascultate, mai ales că aduceau privilegiile rânduite de cei care au alcătuit această scrisoare pastorală:

[...] s-au rânduit de la noi om întru toate procopsit, din neamul vostru și din țara voastră într-a căruia mână i s-au dat de la împărăția și creire noastră priveleghiile voastre, cu toată purtare(a) de grije pentru voi. Iară voi cu multă înțelepciune și credincioasă inimă pre acești oameni, carii vă aduc voaă această milă, bine să-i cinstiți(i) și să-i poveștiți(i); și aceste privilegii mai cu plăcere va fi lui H(risto)s a sta soare(le) în loc decât aceste(a) să nu să propoveduiască la tot norodul prin Ardeal¹¹¹.

Deosebit de interesantă este pomenirea acelu „loc de odihnă” pregătit deja, în care se trăiește cu binecuvântarea „Bisericii Răsăritului”. Probabil este vorba de un teritoriu asemănător, din punctul de vedere al statutului în cadrul Imperiului Rus, celui în care a „funcționat” Noua Serbie¹¹² (a cărei existență se încheiase cu câțiva ani înainte de data așezată pe ultima filă a acestui text¹¹³); poate fi vorba, mai degrabă, despre noua gubernie Novorossia (în care fusese integrată și Noua Serbie), înființată în 1764¹¹⁴, acolo unde foarte mulți ortodocși români¹¹⁵ și ruteni s-au stabilit în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Așa cum a arătat Ștefan Meteș, după evenimentele petrecute în perioada misiunilor „revoluțiilor” lui Visarion Sarai și Sofronie de la Cioara, „mulți credincioși ortodocși din Ardeal au fost siliți să treacă Carpații, ba unii chiar au ajuns până pe malul stâng al Nistrului, ca coloniști ai Rusiei”¹¹⁶. În aceeași măsură, după cum

¹⁰⁸ *Ibidem*, f. 120 r.–v.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 120 v.–121 r.

¹¹⁰ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania...*, p. 117.

¹¹¹ BAR, Ms. rom. 1331, f. 121 r.

¹¹² Harvey L. Dyck, *New Serbia and the Origins of the Eastern Question, 1751–55: A Habsburg Perspective*, în „Russian Review”, Vol. 40, No. 1 (Jan., 1981), p. 1–19.

¹¹³ Cât privește această regiune, știm bine că majoritatea locuitorilor erau ortodocși români, din Moldova și Transilvania (Brian L. Davies, *The Russo-Turkish War, 1768–1774. Catherine II and the Ottoman Empire*, New York, Bloomsbury, 2016, p. 77–78).

¹¹⁴ Артем Иванович Кирпиченко, *К выходу книги „Сербские поселения на Украине в середине XVIII в.”*, în „Петербургская библиотечная школа”, 2006, nr. 1–2, p. 119.

¹¹⁵ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania...*, p. 62.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 171.

știm că au evoluat evenimentele, sub „blagoslovenia Biserecii Răsăritului” aveau să intre, în vremea ocupației rusești (1769–1774) și cele două principate românești extracarpătice. Este bine cunoscut subiectul migrației românilor din Transilvania în Moldova și Țara Românească, în special în ultima treime a veacului al XVIII-lea, problema confesională fiind una dintre cauzele acesteia. Avem de-a face, așadar, cu un text în care se pomenesc explicit de faptul că Rusia este cea care oferă un spațiu geografic, în care cei prigoniți pentru credința ortodoxă vor putea să trăiască liniștiți; firește, această politică era și una demografică, având scopul populării unor zone largi stăpânite de Imperiul Rus¹¹⁷. În al treilea sfert al veacului al XVIII-lea, și-au desfășurat „misiunile” mai mulți agenți de colonizare (români și ruși), care au încercat să aducă români din Transilvania, Moldova și Țara Românească în locuri „pustii și slobozi” din Rusia¹¹⁸. Preotul Mihail Popovici a integrat în textul „scrisorii” sale apologetice și această îmbiere, prin care rușii doreau să populeze acele zone despre care am pomenit. De pildă, mulți dintre coloniștii care s-au așezat în jurul Kievului erau din zona din care provenea și clericul bănățean, respectiv din Arad¹¹⁹. În anumite lucrări, s-a arătat și faptul că unii dintre cei care au intrat în monahism, după „răzmerița lui Visarion Sarai”, ar fi fost oameni ai rușilor¹²⁰.

În finalul textului, se adaugă un blestem pentru cei care numai se vor atinge cu gând rău de aceste „privilegii”; pentru cei care vor „plini pohta lui Dumnezeu care au mișcat inimile noastre pentru voi să fie blagoslovit” etc. Tot de la sfârșit, aflăm că „Soborul nostru”¹²¹ este cel care ar fi emis această parte a textului, o veritabilă scrisoare „pastorală”, purtând data de la 6 iunie 1768. Nu cred că este vreo îndoială că ar fi fost Soborul Bisericii Ruse sau vreun „sobor” din care făceau parte clerici însărcinați direct cu problema Ortodoxiei amenințate de catolici. În viitor, poate vom afla când și unde s-a întrunit pentru rezolvarea acestor probleme...

Gândul și grija celui care a întocmit acest text arată, pe lângă dimensiunea apologetică a discursului, modul în care cuvântul putea să aibă putere într-un context specific, fără ca să existe căi de distribuire rapide și susținute. În mod evident, reacțiile ortodoxe împotriva unirii cu Biserica Romei au avut ca prim efect, cum sublinia Gheorghe Brătianu, întărirea „sentimentului unității românești”, dar, dincolo de aceasta, s-a observat necesitatea studierii problemelor teologice adânci, pentru a stabili coordonatele diferențelor interconfesionale. Duritatea unor expresii trebuie înțeleasă în contextul perioadei, din care reiese și o *forma mentis* specifică unei categorii sociale conservatoare.

Spre deosebire de celălalt manuscris despre care am pomenit la început, textul acestuia este mai puțin elaborat din punct de vedere teologic și nu a avut, după cum se poate observa, doar un scop misionar, parenetic și de îndrumare confesională, ci și unul politic. Textul a fost alcătuit cu dibăcie, urmărind să adauge progresiv elemente de persuasiune, de la simplele argumente teologice, la cele complexe, la care se adăugau exemple din istoria recentă, dar și vești false, manipulări și, către final, frica, nu doar una legată de marea judecată la sfârșitul lumii, ci de sabia celor care urmau să-i pedepsească pe apostaziați, respectiv cea din mâna singurei puteri care proteja creștinii ortodocși din Europa, în contextul noului „război sfânt”, înscris în planul recuperării moștenirii bizantine. Așadar, de la argumentele teologice, până la ideea de forță, acest text ne arată

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 62.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 63.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ V. Silvestru Augustin Prunduș, Clemente Plaianu, *Catolicism și Ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca, Casa de Editură „Viața Creștină”, 1994, p. 64.

¹²¹ BAR, Ms. rom. 1331, f. 121 v.

o raportare specifică, într-un context dificil, a oamenilor Bisericii față de o problemă care a depășit granițele confesiunilor „combatante”. În loc de concluzii, parafrazând un scriitor botoșănean (Constantin Dracsin), putem spune că și *atunci când pare neseemnificativ, oricare text poartă cu sine nenumărate semnificații*.

ANEXĂ

De la D(umne)zeu vă pohtim spăsănie, iară de la noi bucurie și așteptare.

Voao, în H(risto)s frați și fii, bucurie împreună cu îngerul vă vestesc: bucurați-vă, fraților și fiilor; bucurie să fie voao totdeauna, ca cătră nește viță roditoare în vîia D(o)mnului sădite grăesc. Iară voi, împreună cu Tovie, îmi răspundeți: ce bucurie să fie noao că întru întunérec ședem și lumina adevărului nu o vedem. Au întru acesta chip va fi bucuria sufletelor noastre în valea aceasta a plăngerii, întru întunérec și în umbra morții, întru care înotăm până acum?

Vă întreb cum vă cunoașteți că ședeți(i) întru întunérec și lumina adevărului nu o vedeți(i)? Că în lumină v-ați născut prin Sf(â)ntul Botezu, botezându-vă întru H(risto)s v-ați(i) înbrăcat (Gala<teni> 3) și v-ați(i) făcut frați și fii ai unui Părinte ceresc și de la o maică sufletéște hrănindu-vă, caré la Sf(â)ntul Botez ați făgăduit a păzi credința întriagă și neîntinată; macar viața trupească de ați(i) pierde, de vreme ce Însuși D(umne)dzeu, prin iubitul seu Ioan Ev(an)g(eli)stul, zice la Apocalipsi în al 2(-lea) cap.: „Fii mie credincios până la moarte și-ți voi da ție cununa vieții”. Însă de vréme ce ereticii și păgânii carii s-au abătut și să abat și acumu de la cunoștința adevărului cu nedreptate, pogorându-să întru întunérec și încă să păzască a nu vătăma întunérecul lor, cu cât noi, carii ne-am înbrăcat în lumina lui H(risto)s, să ne abatem de la lumină la întunérec. Că macar ca nește omeni ce sintem frageți cădem în multe féliuri de păcate, iar prin ispovedanie și cu canon mila lui D(u)mn(e)zeu tot le șterge, după cuvântul lui D(a)v(i)d, psal(mul) 50: „spăla-mă-vei și mai vârtos decât zăpada mă voiui albi”. Iară cela ce-ș lasă credința sa mai rău iaste decât cela ce curvește, după cum să tălcuiască păcatul curviei, la a 7(-a) poruncă, că pre(a)curvie iaste în doao féliuri, una e sufletească și alta trupească. Cea sufletească curvie iaste când omul să tăgăduiască de adevărata pravoslavnică și săborniceasca credință și să dă pre sine într-altă credință, întru întunérece de eresuri. Pentru unii ca acéia grăiaște D(umne)zeu prin rostul lui D(a)v(i)d, psal(mul) 72: „ai pierdut pre tot cel ce curvește de la tine”. Iar pre noi ne-a așezat D(umne)dzeu în calea dreptății și a nevinovăției. Și, pentru sp(ă)senia noastră, vrând D(umne)zeu a să plini prorociile prorocilor, trimisă pre Fiiul Său, Cel mai nainte de véci, din părintele născut, fără de mumă, iară pentru noi luă trup omenesc și să născu din maică fără de tată, umblând pre pământ și învățind, arătându-să pre sine, zicând: „Eu sint lumina lumii” (Ioan, cap. 5). Și dintr-această lumină împărți Învățătorii și ucenicilor Săi, zicând: „voi sinteți lumina lumii” (Math<ei>, cap. 5). Acéia lumină moștenéște și se întinde, crescând și înflorind prin sfinții părinți, în așezarea credinții, după cum Însuși H(risto)s ș-au întemeiat și-s patru scaune, în care până astăzi șed patru patriarși, precum T(a)rigradu(l), Alexandrie, Antiohie și Ier(usa)limu(l), precum acéle patru scaune să mărturisască prin lauda Biséricii, zicând: „în groapă cu trupul, în iad cu sufletul, în raiu cu tâlhariul și cu Tatăl împreună pre scaun șezătoriu”, care să mai întăresc, precum și propoveduirea Ev(an)gh(e)licii s-au tălcuit în patru stâlpi, prin patru ev(an)gh(e)liști. De la acei patriarși curge lumina credinții, prin arhierii, până în preoți, carii sint învățătorii și luna voastră. Carii, după

datoriia lor v-au hrănit din trupul Maicii Bisericii Răsăritului, mărturisindu-vă ca să slujiți cu sufletul și cu trupul unui Domn, Părintelui Ceresc, viețuind într-o Biserecă, într-o credință a lui H(risto)s. Și mult ne mirăm cum v-ați mutat din lumină la întunec, socotindu-vă pre voi a sluji la doi domni. Dar ne aducem aminte când s-au născut H(risto)s, Irod împăratul, ca să nu-ș piardă domniia cea vremélnică umbra după H(risto)s să-l piarză. Și când să sfătuia arhierei jidovești că mai bine va fi să răstignească pe H(risto)s decât să piarză boeriile lor céle trupești. Și ei, întru acest întunec înoptând, cei mai mulți urmând lor, omorâră pre H(risto)s. Așa și voi prin Țara Ardealului și prin alte țări, precum părinții voștri și voi bine știți, carii sint acum până la 70 de ani, într-acéia vréme era un Athanasie¹²² mitropolit al Ardealului din Belgrad. Acesta au eșit din Bisereca Răsăritului si au întrat întru întunecul Bisericii Apusului, în zilele împăratului Leopold, adecă s-au făcut unit cu popistașii și așa, pogorându-să în Ardeal, au unit pe protopop(i) și pe preoți. Iară voi poate fi că n-aț(i) știut, că de cătră voi s-au tănuit, numai ce s-au arătat ca lupul înbrăcat în piele de oa(i)e. Urgiia lui D(umne)dzeu încă i să arătă acestui Athanasie, că în scurt ii luară papistașii latinii Mitropoliia, zicând cătră dânsul: „Nu poți fi tu mitropolit, ce numai episcop, de vreme ce ești într-o credință cu noi; să te cunoști pre tine de acum înainte supus Mitropolitului nostru al Strigonii”. Și așa au rămas.

A doao urgie d(umne)dzeiască: după moarte lui, dezgropându-l, l-a găsit întreg afurisit. După dânsul au stătu în scaunul vlădicesc un Ioann¹ Potochi¹²³, baron, neam din popistaș(i), știind scrisoare și limba rumănească, lăsindu-ș barba și mustațele împreună cu părul să crească. Caré după lége(a) lor iaste înprotiva papi(i), și a Beserecii lor, cu svatul lor cel plin de vicleșug, vrând printr-ănsul să vă amăjască pre voi, precum și diavolul în chipul său nu putea să amăjască în raiul pămintesc pre Adam și pre Eva, ci să înbracă în șarpe. După acesta, stătu arhiereu Ioan Clain de la Sad¹²⁴, neam de rumân prost; pre acesta îl sili papa ca să culce sinexariul vechiu și să șteargă pashaliia, care sfinții părinți la săboriul a toată lume de la Nicheia, prin povățuirea D(u)hului Sf(ânt), l-au tocmi să să ție de credincioșii Bisericii Răsăritului până în veci, cu legătură de afurisanie, cine s-are² ispiti să mușce hotariul Paștilor și a sărbătorilor. Iară papa poruncisă ca să ție rumâni din Ardial sinaxariul nou, care l-au fost tocmi Grigorie papas¹²⁵ cu înțălécuiunea lui cea din afară, la Săboriul de la Trident, 1439³, care nici sau poate fi doaoă sute de ani. Acest arhiereu Clain începu însuș a tălcui logofeților săi și, așa tălcuind, căzu pre dânsul un cutremur și o groază, pierzându-și știința minții sale: i să mută gura cătră ceafă. La câteva zile, vinindu-și în fire, hotără întru sine cum că mai mult Unii cu popistașii nu o va ținea și cu prilej va descoperi tuturor, ca toți căț(i) s-au amăgit întru acéia lége popistașască să iasă. Și îndată au început, cu multă credință și cu lacrimi, innălțând rugăciuni cătră D(umne)dzeu, ca să nu-și lase D(umne)zeu norodul său întru acel eres al papii întunecați. Iară D(umne)zeu, ca un milostiv, priimi rugăciunile lor și să arătă sămni pe ceru o stea cu coadă.

Nu mult trecu și, prin Banat, au întrat în Ardial un călugăr pus(t)nic, anume Visarion, propovăduindu-vă voao și descoperindu-vă voao să eștiți din lége popistașască și să vă țineți crédința lui H(risto)s și S(fin)t(ei) Maici Biserici a Răsăritului, prin caré v-aț(i) născut prin Svânt(ul) Botez. Cei mai mulți aț(i) ascultat propovedanie acelu pre(a)cuvios

¹²² Athanasie Anghel (1660–1713), episcop român unit.

¹²³ Ioan Giurgiu Patachi (1680–1727), episcop român unit.

¹²⁴ Ioan Inochentie Micu-Klein (1692–1768), episcop român unit.

¹²⁵ Papa Grigorie al XIII-lea (1502–1585).

părinte, pre carele bine-l știți ce viață sf(â)ntă avea, și însăș popistașii, clevetindu-l⁴, zicea că iaste un amăgitoriu și din slujile lui Antihrist. Iară Bisereca Răsăritului, cu Ioann Bogoslovul, răspunde popistașilor, din poslanie sa, în 4 capete, zicând: „iubiților, nu credeți(i) la tot d(u)hul, ce ispitiți-vă d(u)hurile de sint de la D(umne)dzeu, că mulți proroci mincinoși au eșit în lume, pe aceasta veți(i) cunoaște D(u)hul lui D(umne)dzeu și d(u)hul lui Antihrist. Tot d(u)hul carele mărturisește pre I(isu)s H(risto)s că au venit pre pământ iaste d(u)h de la D(umne)dzeu, iară carele d(u)h nu mărturisește pre I(isu)s H(risto)s iaste d(u)h de la Antihrist.

Acest pusnic pre I(isu)s H(risto)s l-au mărturisit, iată că iaste d(u)h de la D(umne)dzeu trimis. Și după cum, cu poruncă crăiască scoțând pre acest pustnic din Ardealu afară, știți(i) că părinții voștri și dintre voi ați(i) răbdat legături și temnițe și preste scurt v-ați întors iară la Unație cu popistașii, precum să întoarce porcul la mocirla sa și căinile la bărătura⁵ sa; și ce ați început în d(u)h ați isprăvit în trup, zice apostolul, știm că unii v-ați plecat pe[e]ntru pentru ca să vă dăruiască deregătorii⁶, alții pentru că au fost bogăți, unii pentru sărăciia⁷. Și așa toți împreună, după cuvântul lui H(risto)s, ați perit, zicând: „de n-aș fi grăit lor, păcat n-are a ave(a). Iară acum n-au cu ce să îndrepta de păcatul lor”. Iată H(risto)s, prin acest pustnic mai sus numit, au venit și v-au grăit și, de-ați fi ascultat v-ați fi sp(ă)sit, iară acum n-aveți cum vă mântui de orbirea păcatului vostru (Ioan, cap. 8).

Știți că atuncea vlădica⁸ Clain au pribejit la Roma, unde să află și astăzi. Era un Petru Aron¹²⁶, care au învățat la Roma în 9 ani, adăpându-să din izvoarele ereticului papi; au venit în Ardial să ție scaunul vlădicesc, adecă vicariș, silindu-să în tot chipul, cu multe feliuri de munci, gonind și stricând Bisereca Răsăritului. Înțelegând papa cum că acest vicariș bune cursă i-au împletit diavolul înprotiva Pravoslaviei, foarte l-au lăudat papa și, înțelegându-să papa cu crăiasa, s-au socotit să pue pe vicarișu(l) acesta vlădică. Iară Clain vlădica, din Roma, n-au vrut să-și dea Scaunul său altuia fără de judecată și au trimis din Roma carte de afurisanie în Blaj, de s-au cetit înaintea a tot clerul și norodul în biserecă, afurisind pre Aron vicarișulu și pre cei ce vor asculta de el. Înțelegând Crăiasa și Papa de acestea, la grea pedeapsă au pus pe vl(ă)dica Clain, vrând să-l omoară cu foame și cu sete, și de mare nevoe și silă au căutat să se prostescă, și așa au putut fi vicarișul acesta vl(ă)dică. Acesta încă foarte strica Bisereca lui D(umne)dzeu, luând putere de la Crăiasa, cu oști și cu tunuri, împreună cu un ghegeneral, Bucov¹²⁷, umblând prin tot Ardialul, stricând cu foc treizăci de mănăstiri; care cele mai multe era zidite de domnii Țării Moldovei și a Țării Muntenesți.

Murind și acest vlădică Aron, să află întreg, negru, afurisit, ascuns în bisereca din coșteii⁹, deasupra stranei cei mari. În locul acestuia, stă al doilea Athanasie¹²⁸, care acesta mai cu asupră gonéște Pravoslavia. Iară D(umne)dzeu, așteptând întoarcerea voastră, încă au mai sculat al doilea proroc, dintr-un sat mic, anume Cioara, pe un cucernic preot Sofronie, umblând prin tot Ardealul, deșteptându-vă pe voi din întunerecul Papii; și cu toții v-ați(i) sculat lângă légea și credința pravoslavnică, și atâta créște și se întăriia Pravoslaviia foarte foarte și, cu toți ascultând cuvântul lui – nu a lui, ce a lui H(risto)s – și într-atâta erați de fierbinți în dragostea lui H(risto)s, cât nici de moarte nu băgați(i) seamă. Iată că prin voi să plinea Cuvântul D(o)mnului H(risto)s, că nu vă temeți de ceia ce omoară trupul, ce mai vartos vă temeți de cela ce are putere să

¹²⁶ Petru Pavel Aron (1709–1764), episcop român unit.

¹²⁷ Adolf Nikolaus von Buccow (1712–1764), general austriac.

¹²⁸ Atanasie Rednic (1722–1772), episcop român unit.

omooară trupul și sufletul să-l arunce în matca focului. Mare bucurie era în ceriu pentru întoarcerea voastră. Că știți că părintele Sofronie umbla pretutindenea prin orașe și prin cetăți, și au trecut nevătămat în Tara Muntenească. Până si crăiasa, intrând în multe gânduri, au rânduit credincioșii săi ca să vă cearnă ca grâul, să vă alégeți ca neghina din grâu; unii v-ați întors întru lumina Bisericii Răsăritului, iară unii v-ați pogorât întru întunerecul Bisericii Apusului. V-ați despărțit părint(i) de fii, fraț(i) de frați, vecini de de vecin; și așa, în mijlocul vostru, lăcuiaște pizma și urăciunea, că cei ce vă numiț(i) uniț(i), adecă într-o lége cu popistașii, sântet(i) rătăciț(i), întunecaț(i), fără de nici o lége, nici popistași, nici greci, și sântet(i) urăți și huliți, precum era samariteni(i) jidovilor. Și însuș(i) popistașii voștri nu vă iubesc pre voi și lui D(umne)dzeu sântet(i) urăț(i), ce voi sântet(i) carii nu știț(i) pre D(umne)dzeu, nici lége(a) lui H(risto)s. Căutați ce zice Măntuitoriul la Ioan, cap. 7: „norodul acesta care nu știe lége blestemat iaste”. Și voi, care vă numiț(i) neuniț(i), adecă pravoslavnici, ne-au înștiințat de năravurile voastre unii ca să-ș(i) răscumpere mânia pre altul, altul ca să capete ceva boerie, alții, pentru aceste trecătoare lumești, vă faceț(i) uniț(i) și nici voi sântet(i) statornici în Pravoslavie, ci așa vă numim nici calzi, nici réci, precum zice Scriptura, că nici ești cald, nici réce, ci căci ești încropit te voi boră pre tine din gura Mea (Apoc<alipsa>, cap. 3). Și mult ne mirăm câte minuni au făcut D(umne)dzeu cu voi. Voi faceți pre H(risto)s să plângă pentru voi, pentru înpietirea inimii voastre, precum au plâns când au văzut cetate(a) Ier(u)s(a)limului zicând: „O, de-ai fi cunoscut și tu în zioa ta aceasta céle cătră pocăința ta; iară acum s-au ascuns de la ochii tăi”. N-au plâns pentru zidurile Ier(u)s(a)limului, ci pentru neîntoarcerea și înpietire(a) inimii norodului. Aceasta încă o știți dintru cei mai bătrâni, cum că Țara Ardealului viețuia cu bl(a)goslovenia Maicii Bisericii Răsăritului, prin Sf(â)nta Mitropolie din Țara Muntenească, și mulți dintre preoții voștri și dintre voi aț(i) trimis, și acum trimiteț(i) pre fii(i) voștri ca să ia preoția de la arhieriei(i) Țării Moldovei și Țării Muntenești. Și la ceasul hirotoniei sale, când priméște în mâinile sale de la arhieru trupul D(o)mnului nostru I(isu)s H(risto)s, unde mulțimea ingerilor nu cutiază să caute, să leagă a fi păstrătoriu drept fiilor din Biserică Răsăritului. Iară deacă să întoarce în Ardeal, toate acéste de aice le uită și să orbește cu popistașia; știț(i) ce zice H(risto)s: „orb pre orb trăgând cad amândoi în groapă”.

Toate acéste mai sus însămnate bine le știț(i), le-aț(i) văzut și le-aț(i) pățit și tot ați rămas întru acéia țară întru pierdere(a) sufletelor voastre, că nu ajunge la sp(ă)senie în față a fi păgâni și de la inimă creșt[r]ină . Că zice a(po)stolul „cu inima să crede în dreptate, iară cu gura să mărturiséște spre sp(ă)senie (Râm<leni>, cap. 10), precum au făcut și sf(i)nții de s-au sf(i)nțit, cu inima credea(u) în légea lui H(risto)s, iară cu gura mărturisea credința inimii, înaintea tuturor; nu băga(u) seamă de binele lumii aceștia, și așa, trupurile lor aicea pre pământ șed slăbite și făcători de minuni, iară sufletele lor întru bunătăț(i) să sălășluiesc și să vor încununa văzând cu veselie sla(va) lui D(u)mnezeu în veci.

Iară ne îndeamnă inima cea întristată pentru neîntoarcere(a) voastră să vă aducem aminte cum D(o)mnul H(risto)s, în chipul sf(i)nției sla(vei), v-au trimis pre acel cuvios pusnic și v-au propoveduit, iar tot v-aț(i) înpietrit inimile voastră cu neîntoarcere cătră adevăr. A 2(-a) oară v-au trimis pe părintele Sofronie și iară cei mai mult(i) înpietriț(i) aț(i) rămas, după cum v-am însămnat mai sus. Iată acum, cu această a noastră propovedanie, a treia oară vă deșteptăm, aducându-vă aminte că voi bolnavi sântet(i), cu un picior la mormânt și cu altul la iad, și încă ședeți întru întunerec. Boala voastră iaste grea, dară și tămăduirea voastră iaste lesne. Dară voi nu o poh(ti)ți, ce vi să cade dară vi să cade să se depărtează de la voi mila lui D(umne)dzeu, pentru ca să o pohtiți vreodată și să nu o căștiț(i). Doao lucruri au pus D(umne)dzeu înainte(a) omului: întâi, cum că

la D(u)mnezeu iaste toată vrere(a) și pofta, ca să măntuia(s)că pe fieștecare om; a doua, cum că la om iaste toată slobozâniia, ca să se măntuiască cu darul lui D(umne)zeu. Va D(umne)zeu de va vrea și omul; nu iaste voia Părintelui celui ceresc, ca să-i piardă unul din cești mai mici, zice D(o)mnul (Math<ei>, cap. 18). Dară iară grăiaște D(u)hul Sf(â)nt, prin înțeleptul I(sus) Sirah, cap. 5: „dintru început au făcut pre om și l-au lăsat în mâna cugetului lui, l-au lăsat în voia lui și la voia cea slobodă a omului”. Nu va Dumnezeu să aibă nicio stăpânire; l-au lăsat pre dânsul în mâna cugetulu(i) său. Putérnic este D(umne)dzeu întru stăpânire(a) Lui, putérnic iaste și omul în voia cea slobodă a lui. Când au potopit D(umne)zeu toată lume(a) cu apă, au vrut D(umne)zeu să măntuiască pre Noe din potopul care au perit toată lumea, iară vru D(umne)zeu ca și Noe cu meșteșugul mâinilor lui să facă corabiia și așa să măntui din potopu și trei¹⁰. Zice D(umne)zeu: „Eu voiu să se sp(ă)sască tot omul, iară voesc ca tot o<mul> să păzască légea Mea, caré i-am dat”. Că fieștecare om iaste slobod, are înai(n)te(a) ochilor lui apă și foc, viață și moarte, fieștecare om iaste [cu] cuvântătoriu, are pre minte(a) sa povățuitoriu și pohte să aleagă pre bine din rău, lumina din întunérec. Fieștecare om are scris în inima lui firește lége caré arată pre cea adevărată calea măntuirii. Iată dară că spăsâniia a fieștecâruia om stă în voia lui, și când va omul va și D(umne)zeu.

Așadar, vă aduceț(i) aminte că întâi cin(s)titul protopopul Nicolae de la Balomir, care au pribegit pentru lége în țara Muscului, pre sine acolo în statul său cu toate întâmplările, asuprirea legii și gonirea Pravoslaviei de cătră popistaș(i) înainte(a) sf(i)nte(i) împărății purure(a) vrednică de pomenit, Elisaveta Petrovna Alexievica, și a Sf(â)ntului biséricesc marele împărătesc Sinod și toate jalbele voastre céle sufletești și trupești întru prealuminatul condicul împărătesc, cu multă întristare cu neuitare s-au însămnat, care de la acea preaină(l)țată împărăție multe întrăbări prin scrisori cătră crăiasa în Beci s-au făcut, ca să să părăsească, împreună cu preoții și boeri(i) ei, de asuprire(a) legilor, și tot nu v-aț(i) putut folosi, pentru necred(i)nța voastră. Să vă arătăm ce răspunde crăiasa împărăției Muscului, cum că nu face silă voao ca să vă uniț(i), ce voi însuș(i) de voia voastră. Și céia ce ați pățit pepepe¹¹, nu pentru lége, ce pentru alte fapte réle, care să țin datori judecătorii locului a-i pedepsi.

Și așa să știț(i) cum că la împărăția Muscului de atunci până acum toate să știu ce să fac prin Ardeal, carii țineți credința și carii nu [și carii nu]¹², și să știț(i) că aproape iaste, au măntuirea voastră, au pîiardere(a). Auzit-aț(i) întâmplările de acum, cum strelesc ascușurile săbiilor Muscului, iară pentru lége, că léși, fiind popistaș(i), au luat biséricile noastre în silă, și au plecat pre preoții rusești, căț(i)va și rumănești și i-au făcut uniț(i) de mult(i) ani și acéle fărădelége asupri de cătră popistaș(i) înprotiva Biséricii Răsăritului făcute, arătându-să cătră acéiaș(i) împărăție a Muscului, de multe ori au scris léșilor să se părăsescă. Și nevrând să se părăsească, acum bate D(u)mn(e)zeu războiu pentru norodul său. Numai craiul léșescu, pre care l-au pusu Împărăția Muscului, iaste în pace, împreună cu ai săi, pentru că s-au plecat, iară pre cei neplecați tot prin sabie trecu. Așijdirea pre toți căți s-au plecat popistașilor și au luat lége(a) lor, nu rămâne până în copilul din fașe, iară pre popii cei uniți, împreună cu jidovii adunându-i într-o casă, prin foc să săvârșesc; mult(i) au fugit în Moldova, în Țara Tătărăscă, ca să-și măntuiască viața lor de moar[e]te; dară nici turcii, nici tătarii nu-i priimesc, ce-i întorc ca pe nește robi, dându-i în mâna Moscalului. Nu numai de cei mai de jos sau de mijloc, ci dintre chepeteniile¹³ céle mai mari, așijdere(a) au pățit zicându-le că de s-are¹⁴ bate moscalii cu voi, pentru țara voastră alta ar fi, iară pentru lége fiind purtați-vă sarcina, că căt vor găta prânzul în țara Leșască cu léși, vor veni să cine și în Ardial.

Așa dară vă alégeți ce veți ține pentru sp(ă)seniia voastră, voesc să vă arăt credința cea sf(ă)ntă și dreaptă și veț(i) vedea credința S(fin)t(ei) Bis(ă)rici a Răsăritului, că precum când răsare soarele dimineța, toată lumea să veselēște, împreună fearele munților și dobitoacele, paserile în văzduh zburătoare și céle în ape înecătoare, pământul și văzduhul de lumina și căldura lui, nădăjduind spre lungimea zil(e)i, iase omul, lucrând până sara. Dar credința Bis(ă)ricii Apusului iaste precum și soarele pogorându-să cătră apusul său. Știm că degrabă va să ne cuprindă noaptea, întru care es tot féliul de fiară spre hrană și spre păgubire(a) lor. Zice D(om)nul H(risto)s: „n-am venit să străc légea și prorocii, ci să plinesc”. Așa și prorocia lui D(a)v(i)d s-au întărit, carea D(u)hul Sf(ă)nt prin el grăiaște, în <al> 11(-lea) psalm, stih(ul) 7, zicând: „cuvintele D(om)nului cuvinte curate, argint cu foc lămurit, ispitit pământul, curățit de șapte ori”. Prorocește celē șapte soboară a t(a)tă lume(a), care D(u)hul Sf(ă)nt la acélé șapte soboară pre Sf(i)ntii părinți i-au adunat și Înșuși acel D(u)h i-au povețuit și i-au îndreptat, ca să tocmească toate închieturile credinții, ale Sf(i)ntei Bis(ă)rici a Răsăritului, precum S(făn)t(ul) Petru, în a doua cartea sa, cap. 1, stih 20, că nu cân(d)va au prorocit oamenii din voia lor, ci din îndemnarea D(u)hului, precum și [și] în Săborul de la Nicheia, începând mărturisirea credinții, așa crez, întru Unul D(umne)dzeu Părintele și întru Unul Cel ce S-au născut dintr-Ănsul, D(u)mn(e)zeu Fiiul și întru Unul D(u)hul Sf(ă)nt D(umne)dzeu, Carele din D(umne)dzeu Tatăl purcedé. În d(umne)dzeire o fire să mărturisēște. D(u)mn(e)zeu iaste ființă nepricinuită și pricină tu(tu)ror, adecă Atotputérnică. Și toate putând preînființat și mai presus de toată pricina și putere(a). Să cunoaște Tatăl din Fiiul, după ipostasuri, că iaste nenăscut, că e din Sine, din véci și până în véci desăvârșit și prefericit a fi în toate ce au fost, ce iaste și ce va fi; D(u)h fără materie, Unul în trei în feță, în voe sf(ă)nt, drept, că El iaste dreptate, bun, că El iaste bunătate, milostiv, că El iaste mila, adevărat, că El iaste adevărul; nesăvârșită înțălepciune, lumină neapropiată și toate tuturor pretutindinea, văzutelor și nevăzutelor, izvor nesăvârșit tuturor bunătăților și pretutindinea ca un făcătoriu care toate le împărățește și le ține. Fiiu(l) din Părintele să cunoaște, după ipostasuri, că iaste născut din Tată, fără de mumă, mai nainte de véci, și pentru noi născut din mumă făr(ă) de tată. D(u)hul Sf(ă)nt să cunoaște din Tatăl și din Fiiul după ipostasuri, că iaste purcegătoriu din singur Tatăl, că Tatăl nu poate fi Fiiul, pentru că Fiiul să naște de la Tată[tă]l¹⁵, precum nici Fiiul nu poate fi tată Tatălui. Și neputând a fi Fiiul început, pentru că sângur Tatăl iaste începutul, izvorul și pricina Fiiului și a D(u)hului Sf(ă)nt, așadar chiar să cunoaște că D(u)hul Sf(ă)nt purcede din singur Tatăl, că precum Fiiul să naște de la Tatăl, după cum singur H(risto)s zice (Ioan, cap. 15): „când va veni Măngăitorul, pre care Eu voi trimite voao, de la Tatăl, Duhul Adăvărului, Carele de la Tatăl purcede”. Așa dară, după cum mărturisēște și Simvol(ul) credinții, la al 4(-lea) articol, zicând: „Carele pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire, S-au pogorât din ceriuri și S-au întrupat de la D(u)hul Sf(ă)nt și din Mariia Fecioară”. Și macar să zice că S-au întrupat de la D(u)hul Sf(ă)nt, iar naștere(a) lui iaste de la singur Tatăl. Ci precum Fiiul, nici începutul Său, nici naștere(a) Sa au luat s-au are putea lua de la D(u)hul fără de la singur Tatăl. Așa și D(u)hul Sf(ă)nt de la Fiiul nu ias(te) nici trimiterē, nici purcedere, fără aceste le are de la singur Tatăl. Să cunoaște cum că din lăuntru Sf(i)ntei Troiță iaste un început, așa Sf(ă)nta Bis(ă)recă a Răsăritului au dat fiilor săi să crează, ca să câștige viața de véci. Aici popistașii, înprotiva adevărului, cunoscut zic, cred că iaste un D(umne)zeu. Și Iacov ap(o)stol(ul) încă zice că și dracii cred că iaste un D(umne)dzeu, cred și în Fiiul și în D(u)hul Sf(ă)nt, dar nu cred cum că în Sf(ă)nta Troiță iaste un început, un izvor și o rădăcină, ci, mestecând féțele, zic cum că D(u)hul Sf(ă)nt purcede de la Fiiul ca și de la Tată și fac în Sf(ă)nta Troiță

doă începeri, doă izvoară și doi taț(i), care să fie departe de toț(i) creștinii. Acesta iaste punctumul Unații cel dintăi.

Al doilea punctum zic popistașii cum că Bisérica Romii, a Apusului, iaste cap și mumă tuturor Bisericilor în toată lumea. Iară eu vă arăt să căutaț(i) la Simvolul credinței, la a 9(-a) închietură zice: „întru una Sf(â)ntă, sobornicească și Ap(o)stolească Biserecă”. Învață Sf(â)nta Biserecă că Bisereca iaste Una Sf(â)ntă, săbornică și ap(o)stolicească, după cum zice apost(olul) <în> a 2(-a) carte cătră Cor(inteni), cap. 11: „am logodit pre voi unui bărbat fecioară curată să dea înaintea lui H(risto)s”. Și precum H(risto)s iaste unul, într-acesta chip și mireasa Lui una iaste, precum zice: „Unul D(o)mmul, o credință, un botezi și un D(umne)dzeu, Părinte tuturor”. A 2(-a) săbornică Biserică nu ias(te) nume de nici într-un loc, de-ar fi cel mai ales. Căci cele de pre alocuri Bisereci sint singure, iar în mijlocul tuturor Bisereci osăbite, Besérica Răsăritului, cea din Ier(u)s(a)lim să numește mumă tuturor, care întâi au bogățit venire(a) lui H(risto)s și au priimit vécinica mântuire și ertarea păcatelor de la caré și începătura au luat propoveduire Ev(an)g(e)li(a) în toată lume(a) pre pământ, după cum scrie Luca, <în> cap. 24: „așa să cădea a pătimi H(risto)s și a învia din morț(i) a treia zi și a să propovedui în numele Lui pocăința și ertare(a) păcatelor la toa(te) limbile, începând din Ier(u)s(a)lim. Iară voi sântei mărturii acestora”. Vă mai dau mărturii la Déianie¹⁶, cap. 1, s(ti)h 8; cap. 11, s(ti)h 2, iar stih 22; cap. 15, s(ti)h 2; cap. 16, s(ti)h 4. Drept acéia, Bisereca cea din Ier(u)s(a)lim iaste mumă tuturor Bisericilor și cea dintăi, căci de le dânsa s-a început a să întinde Evangheliia în toate marginile pământului și iar s-au făcut săbornică, căci toate limbile au priimit credința și învățătura¹⁷ ei.

Mai zic popistașii cum că papa Rămului iaste cap a toată lume(a) și teleiu¹⁸ Biseric(i), care pre dânsul nimeni nu-l poate judeca și el iaste volnic să scază și să adaogă dogmele credinții. Dară Duhul Sf(â)nt, care grăiaște prin sfi(n)ții Săi apostoli (Corin<teni>, în 3 cap), că alt temeii nime nu poate să pue fără cât cel ce iaste pus, care iaste I(isu)s H(risto)s, precum iaste bărbatul cap muerii, așa și H(risto)s iaste cap Biserecii și în ceriu și pre pământ – la Efes(eni), cap 5, s(ti)h 23; Apocal(ipsa), cap. 2; Diian(ie)¹⁹, cap. 20; Petru, cap. 5. Mai zic popistașii că Petru ap(o)stolu(l) are²⁰ fi așezat de D(o)mmul H(risto)s să șază în Roma, să fie cap tuturor; dă mărturisirea lui Petru, când propovedui pre H(risto)s, zicând: „Tu ești H(risto)s, Fiiu(l) Lui D(umne)dzeu Celui viu”. I-au zi(s) H(risto)s lui Petru: „această propoveduire nu iaste dintru tine, carne(a) și sângele tău aceasta n-au simțit, ce Tatăl Mie(u) Cel din ceriuri ț(i)-au arătat ție”. Vedeți dară că în ceputul și temeii credinții nu iaste Petru, așa nici Bisereca Apusului nu poate fi cea dintăi. Zisă H(risto)s: „tu ești Petru și pe această piatră voi zidi Bisérica Mea”; însă nu zisă că pe Petru va zidi Bisérica, ci pe piatra pe care nu o au socotit ziditorii, cea din capul unghiului, care piatră iaste H(risto)s. Că Petru ap(o)stolul întâi au fost la Antiohiia, după acéia au venit în Roma și n-au priimit chinuri și toate pentru credința papi(i), ce pen(tr)u credința lui H(risto)s, caré au luat-o din Ier(u)s(a)lim. Că și Pavel ap(o)stol, tot în Roma s-au săvârșit; așadară, și el are ave(a) scaun în Roma, așadar are trebui să fie doi papi, unul a lui Petru și altul al lui Pavel. Sf(â)ntul Petre până au fost Roma împreună cu Pavel podoaba obrazului ce să zice barba împreună cu mustațele purta, și preoții și diaconii mueri pre lége ținea și cruce(a) Lui H(risto)s pe sus o cinste(au), cu botezul lui H(risto)s să boteza și călândariul cel vechiu întărit cu s(f)i(n)tele săboară ținea. Iară papii cei de la săborul Florenții încoace, depărtându-să D(u)hul Sf(â)nt de la dănșii, s-au întunecat cu înțelepciunea cea dinafară, căci că întru întunerec lumină nu iaste, întru moartea viață nu se află, întru minciună dreptate nu să va arăta. Sau asămănat mai întâi muerilor, că ș-au ras barba și mustațele și au poruncit să-ș(i) lépede preoții muerile și crucea D(o)mmului H(risto)s, care au purtat-o H(risto)s

pre umărul Său, iar acum, papa o poartă pe papuc. Și au poruncit când botează copii să le scuipă popa în gură și să pue sare în apa botezului; cară noi sărăm apa cu D(u)hul Sf(â)nt, D(o)mnul H(risto)s Însuș(i) propoveduind, căți au vrut au crezut și s-au închinat Lui. Iară acum, papa s-au făcut al doilea idol a lui Navahodonosor²¹, trăgând în silă să se închine lui. Și când să închină lui, să închină ca la un idol. Iar Bisérecă Răsăritului să închică²² capului²³ H(risto)s. Iară Roma dinceput au făcut mucenici, adăpându-să din sângele mucenicilor, s-au îmbătat și încă nu să dezbătă, nici să va dezbăta până când să va naște Antihrist dintr-ânsul.

Al treilea punctum: slujesc liturghia lor cu pă<ne> azimă împreună cu jidovi, precum mânca jidovi azimi ci mi(e)i fript(i) și cu cicoare. Iară H(risto)s, în mormânt dospindu-să, Însuș(i) au învățat pre cela ce însuș(i) l-au hirotonit, pre Iacov ap(o)stol cel mic, să slujască d(u)mineca liturghie. Acest Iacov au fost mai întâi arhiereu în Ier(u)s(a)lim, unde și H(risto)s de la cina cea de taină n-au slujit în azimă, ce în pâine dospită (Cor<inteni>, cap. 11).

Al patrulea pont: zic popistașii că afară de iad iaste un iad curățitoriu, unde merg sufletele după moarte. S(fân)t(a) Bisérecă a Răsăritului aceasta niciodată n-au priimit. Numai un Orighen au zis de acesta foc că are fi. Iar s(fân)tuțul săbor al doilea de la Ț(a)rigrad l-a dat anathimii. Iară zic popistașii cum că sufletele dreptilor să duc drept în raiu. Bisérecă Răsăritului ne încredinț(e)ază (Ioan, cap. 114; Luca 7; Râm<leni> 2) cu un cuvânt, precum vedeț(i), credința lége(a) și toate care ținem noi cei din Bisérecă Răsăritului, așa au ținut și popistașii, precum prorocii au prorocit, Sf(i)ntii Părinți lea céle 7 soboară de a toată lumea au întărit ca să se ție foarte tare, năvătămăta credința lui H(risto)s, care s-au vărsat din D(u)hul Sf(â)nt prin aceiaș(i) Sf(i)ntii Părinți, 7 săboară fiind, de 7 ori s-au făcut legătură nedelegată, adecă zicând cela ce ar mișca o dogmă s-au numai o slovă dintru aceiaș(i) credință l-au dat să fie afurisit anathimii și despărțit de D(umne)dzeu, precum întărește Pavel ap(o)stol la Galaténi, cap. 1, s(ti)h 8, zicând: „că de v-ar propovedui voaă inger din cer sau noi într-a(l)t chip după cum v-am propovăduit, anathema să fie de doaa ori”. Iar apusénii, cu ani de la H(risto)s 1439²⁴, au eșit din Bisérecă Răsăritului și s-au dejdicat și s-au făcut ei ș(i) doaa soboară, la Florența și la Trident. Și iată că au rămas afurisiț(i) și despărțiți de D(umne)dzeu. Și de când s-au făcut eieretici și hizmatici²⁵ au mai crescut din eresul lor doaa feliuri de eretici: calvinii și luteranii. Și atăta de întunecați cât au părăsit pre capul și temeiu Bisérecii, pre H(risto)s și au făcut pe unul om puturos cap Bisérecii. Pentru acéia și diavolul i-au învățat să-i numim papistaș(i). Iar noi ținem capul H(risto)s, pentru aceia ne numim hristiani, adecă creștini.

Deci vă înștiințăm că zice Scriptura că cel ce să împreună cu cel afurisit afurisit iaste și el. Așa dară, și voi cei ce vă chieamați neuniți vă feriț(i) de cei uniți, în tot chipul neamstecându-vă cu dănșii, nici sufletește, nici trupește, ca să nu cădeți și voi în urgia lui D(umne)dzeu. Și voi cei uniți aduceți-vă aminte de judecata lui D(umne)dzeu și vă părăsiți și eșiți din întunerecul papii. Că, împreună cu prorocul Eremia glăsuind, plângem pentru voi zicând: „cine va da capului meu apă și ochilor miei izvor de lacrimi, ca să plâng zioa și noaptea pentru norodul acesta”.

Însă mai mare milă decât aceasta din mila lui D(umne)dzeu n-am putu gândi pentru voi; numai am deșchis părinteștile brațele noastră spre cuprindere(a) voastră, si vă trimitem privilegii așezate si întărite cu bune temee de statornicie, supt care să vă odihniț(i) trupește și sufletește. Și, pentru ca să dobândiți sufletele voastre, toate céle trupești părăsindu-le, Însuș(i) H(risto)s vă îndeamnă, zicând: „cela ce iubește pre tată-său sau pre mumă-sa, averile sau moșiile de către Mine n-are parte cu Mine”. Căț(i) den-ceputul lumii până acum și de aici înainte s-au lăpădat de sine și au stătuț lângă credința Sa, toț(i) s-au spăsit și să vor spăsi. Așa dară și voi cu to(i) sălindu-vă vă grăbiț(i) a veni

să vă izbăvim de robii trupiască și sufletească. Însă, de veți rămănea în Ardeal, macar uniți(i), macar neuniți(i), toată Bisérecă, Răsăritului, adunându-să în 4 locuri, va să vă afurisească și să vă de anathimii. Și, în scurt veți(i) vre se²⁶ veniți și nu vă vom priimi. Ci, pentru ca să nu dăm seamă înainte(a) înfricoșatului județ pentru sufletele voastre, v-am făcut loc de odihnă în pământul carele treiaste cu blagoslovenia Bisérecii Răsăritului, după cum veți(i) vede(a) și din copiile preveleghiilor, care cu multă ostăneală și cheltuială voaă vă vestim. Și s-au rânduit de la noi om întru toate procopsit, din neamul vostru și din țara voastră într-a căruia mână i s-au dat de la împărăția și creire noastră priveleghiile voastre, cu toată purtare(a) de grije pentru voi. Iară voi cu multă întâlepciune și credincioasă inimă pre acești oameni, carii vă aduc voaă această milă, bine să-i cinstiți(i) și să-i povești(i); și aceste privileghii mai cu plăcere va fi lui H(risto)s a sta soare(le) în loc, decât aceste(a) să nu să propoveduiască la tot norodul prin Ardeal. Și cine s-are atinge numai cu gând rău cătră aceste priveleghii, să pășască trămurare lui Cain, urgia lui Arie, spânzurare(a) Iudii, și să fie blestemat cu toată casa lui.

Iară ceia ce vor plini pohta lui [lui] D(umne)zeu, care au mișcat inimile noastre pentru voi, să fie bl(a)gosloviți și să călătorească îngerul cel tare a(l) lui D(umne)zeu, povățuindu-vă aici supt aripile noastre.

Mila lui Dumnezeu cu voi în veci. Amin.

Din tot săborul nostru dat, în luna lui iunie în 6 zile, anul 1768.

BAR, Manuscrise românești, nr. 1331, f. 104 r.–121 v.

Ediții: *Călătoriile în Rusia ale preotului bănățean Mihail Popovici(1770–1771)*, publicate de N. Iorga, Arad, 1901, p. 37–47 (fragmente); Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, I, p. 296, nr. 1331 (descriere).

¹ Așa în text.

² Așa în text.

³ Așa în text. Autorul confundă Conciliul de la Ferrara-Florența cu cel de la Trento.

⁴ „Clevetindu-l” este scris deasupra, de aceeași mână.

⁵ Pentru „borătura”.

⁶ Așa în text.

⁷ Așa în text.

⁸ „Vlădica” este scris deasupra, de aceeași mână.

⁹ Din maghiarul „kastely”, castel. Este vorba despre capela din curtea Castelului episcopal din Blaj, obținut de Inochentie Micu-Klein, în 1738.

¹⁰ Pentru „trăi”.

¹¹ Pentru „pedepse”.

¹² Așa în text.

¹³ Pentru „căpeteniile”.

¹⁴ Pentru „s-ar”.

¹⁵ Așa în text.

¹⁶ Rusism; de la „Деяния святых апостолов” (Faptele Sfinților Apostoli).

¹⁷ Pentru „învățătura”.

¹⁸ Așa în text; pentru „temeiu”.

¹⁹ Faptele Apostolilor (vezi *supra*, nota 16).

²⁰ Așa în text.

²¹ Pentru „Nabucodonosor”.

²² Pentru „închină”.

²³ Așa în text; primul „ă” a fost modificat în „u”.

²⁴ Cuvintele „Cu ani de la Hristos 1439, au” sunt scrise deasupra, de aceeași mână. În text, au fost tăiate cuvintele: „numai de vreo patru sute de ani”.

²⁵ Pentru „schismatici”.

²⁶ Așa în text.

A POLEMICAL TEXT FROM THE SECOND HALF OF THE 18th CENTURY
AND ITS SIGNIFICANCES
(Summary)

Keywords: Transylvania, Orthodoxy, Greek-Catholic Church, Russian Empire, propaganda.

In 1768, in the context of religious tensions in Transylvania, after the “revolution” of Sofronie de la Cioara, an Orthodox priest from Banat, named Mihail Popovici, copied a very interesting text, which contains historical and theological information. This text reflects very well the role of Russian propaganda which, at the beginning of a new war with the Turks (1768–1774), used Orthodoxy as a means of convincing those living in Transylvania that it was the protector of those who did not renounce this denomination and refused the Union with the Church of Rome. Priest Popovici made a trip to Russia in 1770, where he himself recounted the “troubles” his compatriots and co-religionists were going through. In the same manuscript in which his account of his journey is found, there is also this polemical letter addressed to the inhabitants of Transylvania. Some short fragments, considered the most important, were published by N. Iorga in 1901. The text has an obvious polemical touch and I considered it worth a complete edition, because it not only captures the problem of the genesis of a new “otherness” in the Romanian and Christian space, but, in addition to its historical value, highlights the way in which an anti-Greek-Catholic theological discourse was formed after the union of a large part of the Transylvanian Orthodox Romanians with the Church of Rome. Also, the text has, for that period, its meanings, not only theological, but also historical, ideological and political, especially in the context in which it was composed and preserved. The arguments present in this passage are of a relative theological finesse, based on a good knowledge of the Holy Bible text, which shows us that it had a source of inspiration produced in a rather refined Church environment, where the subtleties of this field were well known. Therefore, a full and in-depth look at this manuscript reveals, in addition to the attitudes of sympathy or hostility shown towards some, respectively against others, the way in which the “anti-unionist” discourse took shape, especially in the second half of the 18th century, a period in which ties with neighbouring Orthodox spaces were “strangled” by the control of the Austrian imperial authorities. The text also reflects Russia's role, propaganda and involvement in supporting Transylvanian Orthodox during tense religious events. What is certain is that the text brings together a good connoisseur of the realities related to the tensions between the Orthodox and Greek-Catholic denominations in Transylvania, in the middle of the 18th century.